

Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2006, 205-208

Abdulhalik Bakır, Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi, Ankara 2002, 543 ss. + 4 harita + 137 resim.

Ortaçağlarda İslam dünyasını oluşturan ülkeler, Eskiçağlardan beri sanayinin çeşitli alanlarında hammadde olarak kullanılan madenler bakımından oldukça zengin bölgelerdi. Maden bakımından bu zenginlik ister-istemez Eskiçağlarda Ortadoğu'da hüküm süren devletlerin ekonomisi ve teknolojisine, özellikle savaş teknolojisine önemli katkı sağlamıştır.

Müslümanlar, başlangıçta ülkelerindeki madenlerden sadece vergi alıyorlardı. Ocaklarda çalışan işçilerin büyük bir kısmı da eskisi gibi, çoğunluğunu kölelerin oluşturduğu yerli ahalden meydana geliyordu. Eskiçağlarda maden ocaklarında köle olarak çalışan işçilerin sosyal ve ekonomik durumu ile Ortaçağ İslam devletlerindeki bir maden ocağında çalışan işçilerin durumu arasında önemli bir fark göze çarpıyor. Kaynaklarda onların aldıkları ücret ile ilgili herhangi bir kayda da rast gelinmez. Bunun gibi, çıkarılan madenlerin, üretim hacmi de belirlenememektedir.

Eskiçağda olduğu gibi, Ortaçağlarda da para endüstrisi altın, gümüş ve bakır madenlerine bağımlı idi. Ayrıca para endüstrisi yanında, altın ve gümüş madenlerine bağımlı diğer bir sanayi kolu ise kuyumculuk idi. İleri gelenler ve zenginlerin süs eşyasına düşkünlüğü kuyumculuk sanatı ve mesleğinin gelişmesine yol açtı.

Eskiçağlarda olduğu gibi, Ortaçağlarda da İslam ülkeleri bakır madeni bakımından da oldukça zengindi. Buna karşılık demir yatakları hususunda aynı şeyi söylemek pek mümkün görünmemektedir. Geniş bir kullanım alanı bulunan, özellikle silah sanayii için gerekli olan demiri Müslümanlar daha çok ithal yolu ile karşılamaya çalışıyorlardı. Ortaçağlarda silah sanayiinin en gelişmiş alanı kılıç imal sanayii idi. Bu konuda, demir yataklarına sahip olan Yemen, Hindistan, Türkistan, Suriye ve İspanya ön sırada yer alıyorlardı. Bu dönemde diğer silahlara dair sanayiler de büyük gelişme göstermişti. En iyi mızraklar Bahreyn, en iyi miğfer, zırh ve kalkanlar Yemen, Hindistan ve İspanya, en iyi hançerler İran'da imal ediliyordu.

Ortaçağ İslam dünyasında madencilik ve maden sanayiinin çeşitli kolları ve konularını ele alan bu eser, bir giriş ile altı bölümden meydana gelmektedir. Eskiçağda Madencilik ve Maden Sanayi(i) başlığını taşıyan girişte (s. 23-101):

Yeni Yayınlar

A- Eskiçağda Madenler ve Maden Ocaklarının Genel Durumu kısmında altın, bakır, kalay, gümüş, kurşun, demir ile diğer madenlerden; B- Eskiçağda Madenlerin İşlenişi ve Maden Endüstrisi kısmında ise bu dönemde bakır, bronz, kuyumculuk sanayii, para kesilmesi ve demircilik sanayiinden söz edilmektedir. Burada, Eskiçağlarda Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Orta Asya, Arap yarımadası, Eski Yunan ve İspanya'daki yukarıda sözü edilen madenlerin yatakları, maden ocaklarının durumu ve üretimi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu konuda Sümer, Babil, Asur, Mısır, Fenike, Hitit, Urartu, Lidya, Bergama, Pers, Hun, Eski Yunan ile Roma devlet veya topluluklarının para, kuyumculuk, bakır ve bronz sanayiinde nasıl bir gelişme gösterdikleri ele alınmış ve konu demircilik sanayii ile tamamlanmıştır.

Eserin I. Bölümü (s. 105-154) Ortaçağda Eriyebilen Madenlerin Tanımı, Üretimi ve Kaynakları başlığını taşımakta olup, altın, gümüş, demir, bakır, kurşun, kalay ve tütüya (çinko); II. Bölümü (s. 157-198) ise Ortaçağda Erimeyen Madenlerin Tanımı, Üretimi ve Kaynakları başlığını taşımakta olup, taş kömürü, tuzlar, nişadır, şap, cıva, kükürt, amonyak ve zırnık, boraks, petrol, zift, antımuhan, mumyay (su mumu) ve diğer madenlere ayrılmıştır. Burada eriyebilen ve erimeyen madenlerin ocaklarının hangi ülke ve bölgelerde bulunduğu, bu ocakların kapasiteleri, işçilerin sosyo-ekonomik durumları, madenlerin üretim usulleri, ithalat ve ihracatı anlatılmaktadır.

Ortaçağda Madeni Para Endüstrisi başlığını taşıyan III. Bölüm (s. 201-260):

A- İslam Öncesi Dönemde Orta Doğu'da Para Politikası, B- Hz. Peygamber ve İlk Dört Halife Döneminde Madeni Paraların Durumu, C- Emevîler Döneminde Madeni Para Üretimi, D- Abbasîler Döneminde Madeni Para Üretimi, E- Kuzey Afrika ve Endülü's'te Madeni Para Üretimi, F- Mâverâünnehr Bölgesinde Madeni Para Üretimi, G- Selçuklular Döneminde Orta Doğu'da Madeni Para Üretimi, H- Moğollar Döneminde Orta Doğu'da Madeni Para Üretimi, I- Mısırdaki Madeni Para Üretimi (Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Eyyubîler, Memlûkler Döneminde Madeni Para Basımı), İ- Ortaçağda Darphaneler ve İşlerlikleri alt başlıklarını taşımaktadır. Bu bölümde Ortaçağ İslam dünyasında para ile ilgili endüstri, altın, gümüş ve bakır sikkelerin hangi dönemlerde, hangi hükümdarlar tarafından basıldığı, bu sikkelerin ayar ve ölçüleri, ilk İslam sikkesi, İslam dünyasının hangi şehirlerinde darphaneler bulunduğu, darphanelerde sikkelerin ne şekilde kesildiği, buralarda çalışan görevliler anlatılmaya çalışılmıştır.

Ortaçağda Kuyumculuk Endüstrisi başlığını taşıyan IV. Bölümde (s.263-317):

A- İslam öncesi Bizans, Sasanî, Türk ve Arap kuyumculuğu, B- Erken İslam devrinde kuyumculuk (1-Erken İslam devrinde imal edilen süs eşyaları-kolye, gerdanlık, bilezik, halhal, yüzükler vs., 2- Erken İslam devrinde imal edilen mutfak ve yatak eşyaları), C- Abbasiler, D- Endülü's Emevîleri, E- Fatımîler, F- Gazneliler, G- Selçuklular, H- Artuklular, I- Volga Bulgarları, İ- Moğollar, J- Memlûkler, K- Timurlular döneminde

Yeni Yayınlar

kuyumculuk, L- Ortaçağda sun'i ve sahte süs eşyası imali konularına yer verilmiştir. Burada süs eşyalarının çeşitleri, işçilikleri, kaliteleri, özellikleri, sahte süs eşyası, İslam kuyumculuğunun etkilendiği kaynaklar ile arkeolojik kazılarda ele geçen bazı süs eşyaları tanıtılmaktadır.

Ortaçağda Demircilik ve Bakırcılık Endüstrisi başlığını taşıyan V. Bölüm (s. 321-374):

A- Ortaçağda Demircilik Endüstrisi (İslam Öncesi Dönemde Demircilik, Erken İslam Döneminde Demircilik, Türklerde, Fatimilerde, Endülüste Demircilik, Ortaçağda Demirden İmal Edilen Eşyalar -kapılar, kilitler, zincirler, iğne ve çuvaldızlar, süs eşyaları, silahlar, demirden imal edilen diğer eşyalar-); B- Ortaçağda Bakırcılık Endüstrisi (1- Ortaçağda Bakırdan İmal Edilen Eşyalar, 2- Ortaçağda Maden Kakmalı Bakırcılık (İran'da, el-Cezire'de, Mısır ve Suriye'de, Endülüs'te maden kakmalı bakırcılık), 3- Ortaçağda Bronzdan İmal Edilen Eşyalar (ibrikler, şamdanlar, kandiller, buhurluk, mutfak eşyaları, süs eşyaları, kuş ve hayvan heykelleri, diğer eşyalar),4- Ortaçağda Bakırcılık Sektörünün Denetimi, 5- Bakırcılıkta Ücretler alt başlıklarını taşımaktadır. Burada bu sektörlerce üretilen eşya çeşitleri, üretilen eşyanın model, işçilik ve nakışlarının hangi kültürden etkilenecek gelişme gösterdiği, bu meslekleri icra eden sanatkarların hangi merkezlerde toplanıp-çalıştıkları konu edilmiştir.

Ortaçağda Silah Endüstrisi başlığını taşıyan VI. Bölüm (s. 377-433):

A- Ortaçağda Kılıç Endüstrisi (1- İslam Öncesi ve Sonrası Dönemde Kılıç İmali ve Çeşitleri -Yemen yapımı kılıçlar, Bizans, Rus ve Slav, Hindistan, Avrupa, es-Süleymaniye, Türk, İran, Mısır, Suriye ve Endülüs yapımı kılıçlar-, 2- Ortaçağ Kılıçlarının İmalat Özellikleri); B- Ortaçağda Kılıç Dışında Diğer Silahların Endüstrisi (Ortaçağda mızrak, yay, zırh, hançer üretimi); C- Ortaçağda Hadar Ateşi; D- Ortaçağda Barut'un İcadı, Topların İmali ve Savaşlarda Kullanımı gibi alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde malzemelerini başta demir olmak üzere, çeşitli madenlerin oluşturduğu silah endüstrisi anlatılmaya çalışılmıştır. Burada insanların eskiden beri imal etmeye başladığı klasik saldırı ve savunma silahları olan kılıç, kalkan, mızrak, yay, miğfer ve zırh gibi savaş aletleri hakkında bilgi verildikten sonra, şehir kuşatma ve savunması, meydan savaşlarında kullanılan mancınık, koçbaşı, arrade, top, barut ve Rum ateşi gibi savaş araç-gereçlerinin yapımı, üretimi için kullanılan usuller, bunların savaş teknolojisi ve etkileri konu edilmiştir.

Eser sonuç, kaynaklar, dizin ve haritalar ile Ortaçağ maden sanayii ile ilgili terimlerden oluşan ekler ile sona ermektedir.

Yazar çok iyi bildiği Arapçadan yararlanarak genellikle bu dildeki kaynak ve araştırmaları dikkat ve sabırla inceleyerek, dilimize çok yararlı bir eser kazandırmıştır. Gerek coğrafya, gerekse konu olarak bu gibi kapsamlı bir eser yazılırken bazı çalışmaların görülmemesi veya gözden kaçmış olmasını tabii karşılamak gerekir. Bibliyografyayı

Yeni Yayınlar

düzenleyenler ada göre değil de, soyadına göre sıralama yapsalardı daha doğru olurdu. Bundan önce “Ortaçağda İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağışı” ve “Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Ma’mülleri Sanayi(i)” adlı eserlerinden de tanıdığımız yazarı bu uzun ve sabırlı çalışma gerektiren eserinden dolayı kutlamak gerekir.

İsmail AKA*

* Prof.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova-İZMİR.